

Mitől titok a titok?

Dobi Edit - 2019. 09. 04.

A jel, a jeltárgy és a jel használója között. Annál is inkább, mert a titoknak, titkolózásnak, elhallgatásnak (az elnevezés nyilván attól függ, hogy a jelenséget mint a kommunikációs helyzet „eredményét” vagy mint „procedúrát” értelmezzük-e) természetes helye van a mindennapi kommunikációinkban.

A titok, ill. az elhallgatás jelenségének nyelvi-szemiotikai magyarázata véleményem szerint megkívánja néhány alapvető kérdés átgondolását:

- Milyen tudásbázisok, világalkotó attitűdök jellemzik a kommunikáció résztvevőit? (Ez a kérdés szoros kölcsönhatásban áll azzal, hogy a jelenségnek milyen lenyomata lehet a helyettesítő, a jeltárgy és a jel használója [értelmezője] közötti viszonyokban.)
- Mi jellemzi az elhallgatás kognitív modelljét a perspektívákat és a kategóriákat illetően?
- Milyen nyelvi jeltípusok/alakzatok szolgálhatják az elhallgatást mint jelaktust?

Az alábbiakban – azzal a céllal, hogy e három kérdéssel jelzett problematika kapcsán lehetséges gondolkodási irányokat vázolhassunk fel – egy, a mindennapi kommunikációból lejegyzett rövid dialógus háromféle megközelítését végezzük. Ehhez elsőként szükséges meghatározni egy terminológiáját és szemléletét tekintve optimális multidiszciplináris közeget.

A titok nyelvi-szemiotikai vizsgálatának multidiszciplináris vonatkozásai

Anélkül, hogy részleteiben és összefüggéseiben is kidolgozott ismertetését adnám a téma szempontjából releváns elméleteknek, röviden körvonalazom, hogy a fenti kérdések szempontjából első közelítésben leginkább mely elméleti keretek szemléletére érdemes támaszkodnunk:

– Többek között Peirce szemiotikájának alaptételei mentén jellemezhetők a jelkomponensek közötti viszonyok, tudván, hogy Peirce alapfogalma nem maga a jel, hanem a szemiózis, azaz a helyettesítő, a jeltárgy és az értelmező interakciója. A peirce-i szemiotikán kívül több meghatározó munka született a jelek kutatásában. (Lásd többek között: Jakobson 1988; Nöth 2000; Wirth 2000; Morris 2005; Peirce 2005; Voigt 2008; Szívós 2013, 2014.)

– A szemiotikai szemlélettel párhuzamban Petőfi S. János szemiotikai textológiája a szöveg komplex jelként való értelmezése révén a jel használójának, pontosabban a benne létrejövő világalkotó/propozicionális attitűdöknek tulajdonít kitüntetett szerepet. A szemiotikai textológia megduplázott jelmodellje lehetőséget kínál a jelhasználó mentális folyamatainak figyelembe vételére (ennek eredményei a jelölő és a jelölt komponenseinek imágói, azaz mentálisan leképezett síkjai), egyúttal érdekes kérdésként veti fel a jelentés-reprezentációval kapcsolatban az objektív (és/vagy objektíválható) valóság hozzáférhetőségét vagy hozzá nem férhetőségét. (Az elmélet ismertetését lásd: Petőfi 2004a.)

– A világalkotó attitűdök a jelentés értelmezését filozófiai kérdéssé (is) teszik. David Lewis az analitikus filozófia keretében a lehetséges világok magyarázatával igazolja az értelmezői attitűd szerepét a jelentésleképezésben (Lewis 2004). Ennek hatása több gondolkodó nézeteiben fellelhető: például Bernáth Árpád és Csúri Károly irodalmi szövegekre kidolgozott, a lehetséges világokat rendszerező konstruktivista modelljében (Bernáth 1997, Bernáth–Csúri

1981); vagy Petőfi S. János világfogalmaiban, amelyek révén megragadhatóvá válnak az interpretációban lényeges tudásbázisok (Petőfi 1994).

– A kognitív szemantikai szövegértelmezésnek – a titokértelmezés esetében is – fontos eszköze a konstruálás fogalomalkotási művelete. A titok, az elhallgatás jelenségének kognitív szemantikai vizsgálatában a perspektívaelemzés, a kategóriaképzés vagy -váltás jellemzése értékes adalék lehet (Tolcsvai 2010).

– Schank és Abelson forgatókönyv-elmélete a szövegértelmezés során felhasznált tudáselemek halmazát hierarchikus szerveződése alapján forgatókönyvként képzelel el, amely azzal együtt, hogy egy kulcsmozzanat által implikált tipikusan asszociált elemeket tartalmaz, egyidejűleg elvárásokat is generál. Az elvárás pedig az emberi kommunikációban tetten érhető perspektívák egyik legmeghatározóbb jellemvonása (Schank–Abelson 1977).

– Grice interakció-elmélete a szándék- és elváráshorizont kölcsönhatásainak jellemzésében szintén releváns lehet, annak jellemzésében, hogy mely maxima nem megfelelő teljesülése jár együtt a titokintuícióval (Grice 1975, 1997).

– A beszédaktus-elmélet mint alapvető kommunikációs-pragmatikai keret az elhallgatást mint cselekvést (mint jelaktust) teszi megközelíthetővé (Austin 1990).

A diszciplínák felsorolását nyilvánvalóan további elméletekkel folytathatnánk annak érzékeltetésére, hogy a titok problematikája multidiszciplináris megközelítést kíván, az érintett tudományok szemléletének közös sajátága a kognitív-pragmatikai meghatározottság.

A titkolózás egy hétköznapi dialógusban

A bevezetésben feltett kérdésekre adható válaszokhoz egy valós élethelyzetből származó párbeszéd elemzése kapcsán próbálok közelebb jutni:

A gyermek, egy országos matematikaversenyről hazaérve a következőt közli az édesanyjával:

– *Anya, képzeld... Benne vagyok a TOP9-ben!*

Az anya reakciója (abban a hitben, hogy a gyermek bizonyára 9. helyezett lett):

– *Nahát, ez nagyszerű! Gratulálok, Édesem!*

Erre a gyermek, megelégedve a hatáskeltés sikerével:

– *2. lettem!*

A jelkomponensek viszonyai és a tudásbázisok

A titok/elhallgatás nyelvi-szemiotikai magyarázatához az elemzett dialógus esetében a *Benne vagyok a TOP9-ben!*, Valamint a *2. lettem!* megnyilatkozások, valamint az ezekhez rendelhető jelentések közötti kapcsolatnak a többsíkú elemzésével juthatunk közelebb.

- **A jel hordozójának és a jelentésnek (jeltárgynak) a viszonyát** tekintve abból indulhatunk ki, hogy a mentális lexikonunkból az alábbi jelentéseket rendeljük a nyelvi megformáltság egyes komponenseihez:

benne lenni vmiben: 'része, tagja lenni vminek'

TOP: 'a legjobbak listája'

TOP9: 'a legjobb kilenc listája'

TOP9-ben lenni: '1., 2., ...vagy 9. lenni'

Második lenni: 'az 1. és a 3. között lenni a rangsorban'; 'ezüstérmes lenni' stb.

Ebben a műveletben arra a tapasztalati tudásra építünk, amelyet eddigi életünk során a toplistákról szereztünk. Ezt a tudásbázist jellemzően olyan referenciális értékek alkotják, mint például:

- Minden idők 10 legjobb rockalbuma (10 Best Rock Albums Of All Time);
- A Forbes listája a 20 legjobban fizetett színészeiről;
- Rádiós TOP40 lejátszási lista;
- TOP100 film;
- a Mark my Professor tanárértékelő oldal TOP3 tanára, illetve egyeteme;
- az 5 legáltalánosabbnak vélt klímavásárlási hiba gyűjteménye, a TOP5 klímavásárlási hiba;

és más ezekhez hasonló rangsora valamilyen szempontból összehasonlítható tartalmaknak. (Ezeket a toplistákat a valós világban fellelhető formában a Függelék tartalmazza.)

A tudásbázis kérdésében figyelemmel kell lennünk arra, hogy a tízéves gyermek mint közlő és a felnőtt korú befogadó tapasztalati tudása között vélhetően az értelmezést szignifikánsan befolyásoló eltérések lehetnek. Erre az alábbi elemzésben tekintettel leszünk.

- **A jel használóinak a viszonyát a jel hordozójához[1]** külön-külön érdemes megvizsgálnunk a közlőre és a befogadóra nézve is, hiszen a titok (titkolózás) működőképessége feltehetően összefügg az ebben a két viszonyban fellelhető esetleges különbségekkel.

A közlő esetében a *Benne vagyok a TOP9-ben!* megnyilatkozáshoz tartozó tudásbázis – a hatáskeltés szándékától függetlenül is – annak ténye, hogy a matematikaversenyen 2. helyezett lett. A közlőt jellemző propozicionális attitűdök egyike az arra vonatkozó tudás, hogy ő 2. helyezett lett, a másik attitűd pedig a befogadó

tudásbázisára vonatkozóan az a feltételezése, hogy a befogadó szerint a közlő valószínűleg 9. lett.

A világok elméletének kategóriáival jellemezve a kommunikáló partnerek által leképezett jelentéseket: a közlő tudása alapján létrehozott részvilág (az elért 2. helyezésre vonatkozóan) megegyezik a valóságos világgal (a versenyen ténylegesen elért helyezéssel).

A befogadó tudásbázisa alapvetően tapasztalati forrásból származik:

A fentebb felsorolt toplisták alapján elvonatkoztatható az az általánosítás, hogy a rangsorolás 3, 5 elemet tartalmaz, vagy a 10-nek valamilyen többszörösét.

Ez a tudásbázis-komponens – a felnőtt korú befogadó esetében – kiegészülhet egy másik forrásból származó tudásbázis-komponenssel, amely a *Benne vagyok a TOP9-ben!* megnyilatkozáshoz a lehetséges értelmezések – befogadói részvilágok – szélesebb spektrumát engedi hozzárendelni. Ebbe a forrásba olyan forgatókönyvek tartoznak, amelyek a TOP9 jelentésével a rangsor 9. elemét azonosítják. Erre legkönnyebben és leggyakrabban hozzáférhető hétköznapi példaként az internet népszerű Árukereső programján elérhető termékek listáját említhetjük, amelyben a TOP1 a legkedveltebb, a TOP2 a második legnépszerűbb, a TOP9 pedig a keresettség tekintetében a kilencedik példányát jelenti egy adott árucikktípusnak (ld. a Függelék 7. és 8. példáját).

Az eddig sorra vett tapasztalati tudáselemekre támaszkodva a befogadóra jellemző propozicionális attitűd valószínűleg magában foglal egy feltételezést arra vonatkozóan, hogy a közlő *9. helyezett lett* a versenyen, azaz a befogadó által feltételezett lehetséges világ a közlő 9. helyezéséről szól. Ez a propozicionális attitűd kiegészül egy másikkal is: a közlő

részvilágára vonatkozó feltételezéssel, amely szerint a közlő tudati tartalékában is az lehet, hogy ő 9. helyezett lett a versenyen.

A befogadóban feltételezhetően kialakult részvilág (a közlő által feltehetően elért 9. helyezésről) tehát nem egyezik meg a valóságos világgal (a versenyen ténylegesen elért 2. helyezéssel).

A kommunikáló partnereket jellemző propozicionális attitűdök és a bennük feltehetőleg kialakult részvilágok elemzését informatívan egészíti ki, ha a kognitív szemantika szemléletét felhasználva megvizsgáljuk, hogy mi jellemzi vajon az elhallgatás kognitív modelljét a perspektívákat és a kategóriákat illetően.

Az elemzett kommunikációs aktus résztvevőire jellemző perspektívák és kategóriák

Abból az elképzelésből kiindulva, hogy egy megnyilatkozás jelentésrepresentációját, illetve nyilvánvalóan funkciójának elérését is befolyásolja a közlő és a befogadó mentális működése (beleértve ebbe a kognitív képességeket ugyanúgy, mint a rendelkezésre álló tudati tartalék komponenseit), a titok/elhallgatás vizsgálatában indokoltnak tűnik a kommunikáló felek ilyen természetű adottságainak összevetése. Az elhallgatás sztereotip mintázata alapján ugyanis úgy tűnik, hogy a kommunikáló partnerek által hozzáférhető tartalmak között eltérés van.

A titok/elhallgatás pragmatikájának jellemzésében fő támpontok a közlő és a befogadó szándéka, valamint elvárása, de informatív lehet az aktus eszközének jellemzése is. A kognitív sík vizsgálatának pedig ki kell terjednie a közlői és a befogadói perspektíva elemzésére, valamint az általuk végrehajtott jelentésrepresentáció kategóriáinak összehason-

lítására. Ezeknek a jellemzőket foglalja össze röviden az alábbi táblázat.

KÖZLŐ	BEFOGADÓ
Szándék: a hatás (öröm) fokozása. Elvárás: a befogadó jelentősebbnek fogja ítélni az eredményt az elhallgatás feloldását követően. Jellemző kognitív művelet: elhallgatás (késleltetés, félrevezetés), kategóriaváltás (hiperonim és hiponim jelentés között).	Szándék: pozitív reakció. Elvárás: szó szerinti jelentésrepresentáció. Jellemző kognitív művelet: tapasztalati tudásbázis alapján történő jelentésrepresentáció.
Kategóriaváltás: konkrét, valódi jelentés → hiperonim kategória. A befogadói perspektíva elemzése saját/közös/kollektív tudásbázis alapján. Perspektíva-váltás: a befogadó 9.-nek fogja hinni → sikeres elhallgatás → sikeres hatásfokozás.	A kategória kiterjesztése: metonimikus viszony értelmezése a TOP9 és a 9. helyezés jelentése között. A közlői perspektíva elemzése: a közlővel azonos tudásbázis feltételezése. Nincs perspektíva-váltás.

Az elhallgatás szolgálatában álló nyelvi jeltypusok, alakzatok kérdéséhez

A pragmaszemantikai diskurzus kutatások feladata annak vizsgálata, hogy mely típusú nyelvi jelek definiálhatók az elhallgatás mint jelaktus eszközeiként. Ennek a kérdésnek a problematikája megkívánja egyrészt a titok/elhallgatás tipológiáját, ami önmagában többféle perspektívát és szempontot kell, hogy magában foglaljon; valamint a befogadói nézőpont elemzéséhez – általános megállapítások megfogalmazásához elegendő számú – szövegértelmezési kísérletet is szükségessé tesz.

Az elemzett példa kapcsán folytatott gondolatmenet pusztán arra ad lehetőséget, hogy az elemzésben is látott metonimikus jelentésviszonyról, valamint a hozzá sok tekintetben hasonló felosztásviszonyról megállapítsuk (ld 2. *helyezés* mint hiponima vs. a *TOP9* mint hiperonima; illetve a *TOP9* jelentésének kiterjesztése a '9. helyezés'-re), hogy a jelentés kiterjesztése révén az értelmezői viszonyulás számára olyan szabadságot teremt, amely megengedi az egyéni tudati tartalék erőteljesebb szerepét a jelentésleképezésben. Ezt a megállapítást hivatott támogatni néhány további példa (nominális és igei referenciák tekintetében is):

*Későn érek haza, mert **dolgom** van* (*dolog* 'munka' vs. 'kikapcsolódás' stb.).

*Az orvos nem hallgatta meg a beteg **panaszait*** (*panasz* 'betegség' vs. 'sikertelenség', 'kudarcc' stb.).

***Jeleztem**, hogy ezt hagyja abba* (*jelez* 'mond' vs. 'belerúg', 'meglök', 'megver' stb.).

***Eljutottam** az állomásig* (*eljut* 'elmegy' vs. 'lohol', 'siet', 'sétál' stb.).

Az itt illusztrált jelentésviszony – valamint más, a titok/elhallgatás aktusára alkalmas jelentések – jellemzésére alkalmasnak gondolom a tezaurisztikus szótárak explikációinak kategóriáit, és a közöttük jelzett viszonyokat. A thesaurus olyan egynyelvű szótár, amelyben a szavak fogalmi körök, logikai v. jelentésbeli összefüggések alapján vannak elrendezve. Petőfi S. János Adalékok a tudáskeret-típusú fogalmi sémák speciális tezaurisztikus reprezentációjához című tanulmányában a jelentésviszonyok jól definiált rendszerét közölte (Petőfi 2004b). (A Függelék 9. tételeként látható a fentebb elemzett diskurzus központi jelentésének, a TOP9-nek a tezaurisztikus explikációja.)

Összegzés

Nemigen szorul magyarázatra, hogy a titok/elhallgatás problematikája sok és sokféle tudományos megközelítés tárgya lehet.

A jelenség nyelvi-szemiotika vizsgálata során felvetődő kérdések tárgyalása – ahogy az eddigiekből talán látni lehet – olyan multidiszciplináris keretet tesz szükségessé, amely alkalmas a jelenség pragmatikai és kognitív meghatározottságának figyelembe vételére, valamint a jelentésreprezentációt a jelhasználók nem (csak) nyelvhez kötődő

kompetenciáinak és tudásbázisainak vizsgálatát is lehetővé tevő síkra helyezi.

A tanulmány függeléke megtekinthető **itt**.

Irodalom

Bernáth Árpád 1997. A lehetséges világok poétikai elméletének szellemi gyökerei. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 43:(4) pp. 377–393.

Bernáth Árpád – Csúri Károly 1981. A „lehetséges világok” szemantikájának relevanciája. *Magyar Műhely* 19:(64). 19–33.

Grice, Herbert Paul 1975. Logic and conversation. In: Cole, Peter – Morgan, Jerry L. (eds.): *Syntax and semantics 3: Speech acts*. Academic Press, New York. 41–58.

Grice, Herbert Paul 1997. A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Terestyéni Tamás – Síklaki István (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest. 213–227.

Jakobson, Roman 1988. *Semiotik. Ausgewählte Texte 1919–1982*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

John L. Austin 1990. *Tetten ért szavak*. Ford. Pléh Csaba. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lewis, David 2004. Lehetséges Világok. In: Farkas Katalin – Huoranszki Ferenc (szerk.): *Modern Metafizikai Tanulmányok*. Eötvös Kiadó, Budapest. 91–99.

Morris, Charles W. 2005. *A jelelmélet megalapozása. A jelelmélet alapfogalmai = A jel tudománya – szemiotika*. Szerk.: Horányi Özséb – Szépe György. General Press, Budapest.

Nöth, Winfried 2000. *Handbuch der Semiotik*, 2. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar.

Peirce, Charles S. 2005. A jelek felosztása. In: Horányi Özséb – Szépe György (szerk.): *A jel tudománya – szemiotika*. General Press, Budapest. 23–37.

Petőfi S. János 1994. Lehetséges világok – szövegvilágok. In: Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László (szerk.): *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Trezor Kiadó, Budapest. 41–61.

Petőfi S. János 2004a. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai textológiai szövegszemléletbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Petőfi S. János 2004b. A szövegösszefüggést biztosító relációk elemzésének aspektusai. *Officina Textologica* 10. Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

Schank, Roger C. – Abelson, Robert P. 1977. *Scripts, Plans, Goals and Understanding: an Inquiry into Human Knowledge Structures* (Chap. 1–3), L. Erlbaum, Hillsdale.

Szívós Mihály 2013. *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*. Loisir Kiadó, Budapest.

Szívós Mihály 2014. *A jelaktusok elmélete*. Magyar Szemiotikai Társaság, Loisir Kiadó, Budapest.

Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.

Voigt Vilmos 2008. *Bevezetés a szemiotikába*. Loisir Kiadó, Budapest.

Wirth, Uwe (szerk.) 2000. *Die Welt als Zeichen und Hypothese. Perspektiven des semiotischen Pragmatismus von Charles S.*

Peirce. Suhrkamp, Frankfurt/Main.

[1] A jelkomponensek viszonyának jellemzésében használt tipográfiai kódok a következőképpen értendők:

kurzív: a jelhordozó; kismagybetűs: az aktuálisan elemzett kommunikáló partnerre jellemző propozicionális attitűd.

Nincs hozzászólás!

Your Email address will not be published.

Save my name, email, and website in this browser for the next time I comment.

Hozzászólás küldése

This site uses Akismet to reduce spam. [Learn how your comment data is processed.](#)

© 2025 e-nyelvmagazin.hu. All rights reserved.